

A SZEGEDI TANYARENDSZER KIALAKULÁSA

ÍRTA
KRÚDY MÁRIA

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA
1931

A magyar tanya világgal, a tanya kérdésével való foglalkozás ma már nemcsak alföldi, de általános probléma. Hazánk mai területének igen jelentős része áll tanyai művelés alatt s a magyarságnak értékes elemekből álló nagy tömege lakik kint a tanyán. „A települési formák általában a természeti körülményekhez, elsősorban pedig a térszínhez alkalmazkodnak. A hegyvidéken pl. Norvégiában a közbiztonság nem kívánta meg a falvas települést, így ahol megélhetésre alkalmat adott a föld, oda építette az ember lakóhelyét. Egyedül a családjával él nem nagy emberi közösségekben. Ez a telepforma a legegyszerűbb, a magányos szállás, vagy a tanya. Nyugat-Európában is nagy területek vannak, amelyeket egyes családok művelnek ily módon. Írország, Franciaország, Belgium és Németország területén e települési formák régi, állítólag még kelta szállásterületek. Átmenetnek vehető a magányos tanya és falu között a tanyabokor. Ez a tanyától nagyobb terjedelmére nézve különbözik. A területeken a tanyák nemzetségek szerint sűrűn egymás mellett állanak. Főleg az aleman területeken található. Nálunk a Nyírségben. Hazánkban, mint legtöbb helyen, a népesség eloszlása — településének módja — és telepeinek arculata elsősorban a geográfiai tényezőktől függ. A földrajzi helyzet határozza meg, hogy nagyobb emberi közösség hol alakul és milyen legyen a települési forma, mit termeljenek, mi legyen a lakosság foglalkozása. A földrajzi tényezőktől kijelölt s általuk megszabott kereteken belül módosítólag hat a történelmi alakulás is. E kettő egymástól el nem választható. Egyiket a másik ismerete nélkül nem tanulmányozhatjuk.

A tanya elnevezést az Alföldön az olyan magában álló kisebb gazdasági épülecsoport jelölésére használjuk, ahonnan a hozzátartozó földet megművelik. Györffy szerint a tanya szó szláv eredetű s mint halászati mesterszó volt használatos. Innen aztán átvették a halászkunyhó, a halász szállásának jelölésére. Később a baromtenyésztők jelölték e szóval a földművesek szállásait. A szállás, a tanya jelölésére általános szó az Alföldön. Takács Sándor erre vonatkozólag írja, hogy a tanya vagy szállás már a török pusztítás előtt megvolt. Ekkor azonban a szállás szó még

inkább jószágteleltető helyet jelentett, mert ekkor még a baromtenyésztés mellett a földművelés igen eltörpült. A földművelés térhódításával azután a jószágteleltető helyeken állandóan kint lakik a földműves, így a már korábban használatban levő tanya elnevezés honosodott meg lakóhelyének jelölésére.

A magyarság a honfoglalás után Magyarország mai területét nem egyszerre és nem egységesen szállotta meg. Legelőször és legsűrűbben a Dunántúl vidékét lepte el, de megszállta ugyanakkor a Duna—Tisza közét is, ha nem is oly sűrű rajokban. Legkésőbbben történt a hegyvidéknek a megszállása és betelepítése, közigazgatási berendezése.

A megszállás módja nemzetségenként való terület foglalás volt, amely területen a nemzetségek tagjai osztatlan földközösségben éltek s a nemzetségek birtokait széles, uratlan területek választották el egymástól. Ezen közbirtoklási formán rést üt azután a királyoknak az a törekvése, hogy a maguk hatalmát a nemzetségekkel szemben növeljék, mely törekvést az ősi foglalt birtok elvével szemben a személyhez kötött tulajdonú adományozott birtok elvének a fokozott kialakításában igyekeztek elsősorban érvényre Juttatni.

Az adományozott birtokkal már Szent István idejében találkozunk s későbbi királyaink mind fokozottabban kifejlesztik ezt az intézményt.

Természetes az, hogy a király kezdetben nem nyúlhatott a nemzeti birtoktestekhez, hanem adományait a nemzeti birtokok között elterülő gazdtalan földből hasította ki, melyeket királyi tulajdonnak nyilvánított. A királynak ez a törekvése nagy ellenállásra talált a nemzetségek körében s teljes egészében nem is érvényesült, csak azokon a területeken, amelyek közelebb feküdtek a királyi székhelyhez, vagy amelyeknek az ispánjai rendelkeztek a kellő eréllyel.

A nemesi birtok két részből állott. A tulajdonképpeni jobbágyföldekből, melyeknek termésével a jobbágy szabadon gazdálkodhatott az állami, egyházi és földesúri szolgáltatások lerovása után, és a saját kezelésben álló (bár jobbágmunkával megművelt) allodiális birtokból.

E dualizmusból azután kialakul a föld megművelésének egy olyan módja, mely többé-kevésbé kimeríti a földközösség fogalmát. Ugyanis a jobbágybirtokok vagy teljesen elkülönültek az allódiumtól, amely esetben a földeket a jobbágyok között időről-időre az egyes földdarabok kihasználtságához képest újra felosztották, anélkül, hogy valamely tulajdonjogot fűzhetett volna az általa művelt földdarabhoz. Ebben az esetben a rendelkezésre álló területhez képest vagy joga volt a jobbágnak igényelhetni bizonyos mekkoraságú földet vagy földeket, vagy kényszerítették annak megművelésére. A másik eset volt, hogyha az allodiális földek nem állandósultak, hanem időről-időre belekeveredve a jobbágyföldek konglomerátumába, ezek is új osztás alá kerültek, mely esetben azonban a földesúrnak elsőbbségi választhatási joga volt. Ezek a művelési és birtoklási körülmények állandósultak nagyjában hazánkban a török foglalásig, párosulva azokkal az adóztatásokkal, melyek hol kisebb, hol nagyobb súllyal nehezettek a jobbágyokra, ezek azonban nem voltak oly elviselhetetlenek, hogy miattuk egyes területek elnéptelenedtek volna.

A török hódítás, illetve az azt követő bekebelezés és birtoklás óriási változásokat idézett fel úgy a törököknek teljesen alávetett, mint az ezekkel határos portyázásoknak kitett területeken.

A nagyobb, az elevenbe vágóbb változást az a terület szenvedte, amelyet a török végleg megszállott és közigazgatásilag, társadalmilag a saját szervezeteivel kormányozott.

A töröknél a birtok fogalma egészen más volt, mint nálunk. Személyhez kötött adomány volt ugyan ez is, de nem volt örökölhető. A birtok személyes érdek jutalmául adatott és cserébe járt érte a katonáskodás kötelezettsége, mégpedig a birtok nagyságához mérten, vagy csak személyes vagy csapatállítási kötelezettség. A személyes megjelenés alól föl is menthették a birtokost, de ebben az esetben helyettessé kellett állítania.

Ha birtok nélküli török katona (mázul) érdemeket szerez, igénye van valaminő birtokra, melyet a beglerbég által adott írással foglalhatott el s ha az írást elveszti, megszűnik a tulajdonjoga is. Hacsak kis birtokot kapott (tímár) s további életében ismét érdemeket szerez, nem a már meglévő birtokához kap kiegészítést, hanem más helyen jelölnek ki számára egy nagyobb egységet (ziamet) s a régi földje visszaszáll a kincstárra.

Főképen a birtokviszonyoknak ilyen alakulása vált forrásává annak a temérdek bajnak és sanyargatásnak, mely a bekebelezett területen élő jobbágyságot és kisenemességet érte. A birtok állandótlansága ugyanis nem tette a törököt a föld urává, hanem csak zsarolójává, aki az alatt az idő alatt, míg az övé volt a föld s annak lakossága neki adózott, beruházások, vizontszolgáltatások nélkül akart a lehető legnagyobb jövedelemre szert tenni és ebben a törekvéseben nem akadályozta semmi. A földesúr zsarolásaihoz járultak még azok a terhek és zaklatások, melyek az áthaladó rendes vagy martalóc csapatok részéről érték a lakosságot, a gyakori gyermekragadozás, valamint a török közigazgatás, respektíve bíraskodás visszasságai, a vérdíj kiszabása és kíméletlen behajtása az egyeseken vagy az egész községen, minden véletlen és kétes esetben is. Ezekhez járult az a lenéző és megalázó modor, amelyet a törökök a lakosság irányában tanúsítottak, és általában az életnek és vagyonnak a teljes bizonytalansága.

Mindezek a körülmények arra kényszerítették a lakosságot, hogy régi helyét elhagyva, elmeneküljön olyan területre, ahol ezeknek a zaklatásoknak és kegyetlenségeknek nincs kitéve.

Két ilyen lehetőség volt. Vagy a török által meg nem szállt Erdély és a királyi terület, amely azonban csak a közellakók számára volt elérhető* vagy pedig a török kincstári terület, a kházbirtokok. Ezek rendszerint a fontosabb, megerősített helyek, nagyobb községek, illetve városok voltak, melyeknek a kormányzása közvetlenül a török hatóságok által történt úgy, hogy az itt élő lakosság mentve volt. legalább is részben, a földesúri önkénytől, másrészt a főbb hatóságok és a katonaság jelenléte megővta a szanaszét kóborló, fosztogató török bandák kegyetlen sarcolásaitól, melyhez nem ritkán a hajdúk zsarolásai is járultak.

A kincstári területeknek ez a viszonylagos rendezett és biztonságosabb volta eredményezte azt, hogy egy-egy faluból mind többen és többen megszöktek és a kházbirtokon telepedtek le újra. Ezt a szökődést a török birtokos akadályozta s az elfogott szökevényt súlyos büntetéssel sújthatta, de nem sokat használt, mert egyrészt nem ismerte saját jobbágyságait sem, másrészt pedig, mikor az elszökött jobbágyok elmaradt szolgáltatásait kímélet nélkül behajtotta az ottmaradtakon, megtörtént, hogy az egész falu megszökött. A török birtokos az ilyen lakatlanul maradt falut igyekezett újra benépesíteni, de ez megghiúsult a birtok állandótlansága miatt, mint-hogy az előző birtokos ígéretei és könnyítései semmi módon nem kötelezték az esetleg következő másik birtokost, aki újra kezdte a zsarolást mind-addig, míg a falu el nem néptelenedett.

Az így művelő nélkül maradt földekből immár a török birtokosnak semmi jövedelme nem származott és ezen akként igyekezett segíteni, hogy földjeit bérbeadta. Bérbeadta pedig a felszaporodott lakosságú kházváros lakóinak, akik viszont ezeken a területeken, melyek jelentékeny távolságra feküdtek magától a várostól, legelőgazdálkodást kezdtek üzni, egyrészt azért, mert a földművelés több kockázattal és fáradsággal járt, másrészt mert a jóság könnyebben volt menthető, értékesíthető és az adózás sem volt oly rendszeresen és módszeresen kiépítve ezen a téren, mint a földművelés termékei után. Ugyanez a módszer állandósult a török portyázásoknak kitett határterületeken is, ahol a lakosság szintén felhagy a felégethető, ledibolható, könnyen és menthetetlenül tönkre tehető agrikultúrával és áttér a primitívebb, de biztosabb állattenyésztésre. A kházvárosok lakossága, tehát a környező falvak lakosságától táplálva, mód nélkül meggyarapszik, lakóinak gazdasági tevékenysége pedig a város érdekkörébe vonja ezeknek az elnéptelenedett falvaknak a határait, e rendszereződésnek több mint egy századnyi ideje lévén az állandósulásra, kialakulnak a nagy alföldi parasztvárosok, számbavehető ipar, kereskedelem nélkül, primitív és aránylag szűk területen üzött földműveléssel, de óriási kiterjedésű s javarészt állattenyésztés céljait szolgáló határokkal.

Erről írja Salamon Ferenc, hogy Kecskeméttől le Szegedig egy óriási közlegelőt kell elképzelni, melyen a számba nem vett jóság félvadon él.

A török kivonulása után a felszabadító hadjáratok katonasága pusztítja el a még meglévő kisebb falvakat. A törökök kiverésével kapcsolatos hadműveletet után — a szónak legszorosabb értelmében — pusztává lett a Duna—Tisza köze, a városok és nagyközségek mint góccok, kivételével. Az ezután következő zavaros időszak, a kuruc-labanc kor, csak állandósítja azt, amit a török pusztítás okozott.

A viszonyok konszolidálódásával a szatmári béke után megindulnak a telepítések, azonban nem a szükséges mértékben és főképpen a magánosok kezdeményezésére.

A Délvidék telepítése, katonai szempontok szemmeltartásával, katonai kezdeményezésre és vezetés alatt történt. Különösen Mercy tábornoknak vannak e téren érdemei.

Az Alföldön azonban a helyzet másként alakul. Történnek itt is kísér-

letek, főként a Harruckernek részéről, de ezek elégteleneknek bizonyultak s a parlagon heverő földek feltörése más elvek szerint indul meg.

A török kiverése után még jó ideig nem indul meg a földművelés az Alföld területein a kellő mértékben, ami kitűnik egyes e korból származó feljegyzésekből és az állam által végezett összeírásokban.

Minthogy a lakosság a békés idők elkövetkezétn rohamos szaporodásnak indult, a béke nyugalmában igényei növekedtek s a kereskedelmi tervek egész légiója vette számításába a magyar föld termékeit, csakhamar megindult az Alföld területén is a külső telkeknek a mag- vagy szőlőtermelésbe való bevonása. Párosult ezzel a jelenséggel a kapástermények, dohány, tengeri és burgonya hazánkban való elterjesztése, melyek egész más művelési módot igényeltek, mint a búza, árpa vagy rozs. Hisz az előbbieknél a vetés befejeztétől az aratásig nem igényelték a földművelő jelenlétét, gondozását, addig ez utóbbiak egy időny alatt többször a kapálás alá vétettek s fontossá tették az állandó felügyeletet.

Ezek a körülmények a maguk összességében hatottak oda, hogy az a gazda, akinek a földje a várostól jelentékeny távolságra esett, ott valaminő szárnyékot csinált a régi pástorszállások mintájára, ahol maga és cselédei éjszakázhattak, ahol a munkára kivitt jószágot pihentethették. Állandó jellegű tanyákat azonban a XVIII. század közepéig nem igen találunk, mert a föld használata sem volt állandó, hanem a folytonos új osztásoknak, nyílászásoknak, sorsolásoknak alávetett s az ilyen, legfeljebb egy évtizedig használt földre nem volt érdemes tetemes költséggel építkezni. Mihelyt azonban a városok megkezdték a határukban lévő földek tagosítását és a tulajdonjogok örökössé tételét, vagy az egy területre 'szóló hosszú bérletek rendszeresítését, megindul a nép vándorlása a tanyákra. Most már "érdemes volt áldozni a tanya felépítésére, már csak azért is, hogy a kint dolgozó jószág állandó fedelet találjon s az így összegyűjtött trágya a most már nem váltható föld regenerálására szolgálhasson.

Kezdetben megmarad a városbeli háztartás is, de a kisebb tehetőségű gazdák csakhamar feladják azt s állandó lakásra rendezkednek be s a felszlatott városi lakás, ház árán kinti gazdálkodását fejlesztik.

A városok a lakoságnak ezzel a törekvésével szemben ellenállást fejlettek ki s erre bizonyos okok alapot is szolgáltatottak. Ugyanis a kevésbbé ellenőrizhető tanyák bűvőhelyeivé váltak az akkori közbiztonságot veszélyeztető elemeknek, másrészt a tanyára kivonult lakos a városban maradt lakosság rovására mentesült bizonyos oly terhek alól, melyek pedig elég súlyosan nehezettek a városi lakosságra. Ilyen volt pl. az átvonuló katonaság elszállásolása. Küzdelmek fejlődtek a tanyai lakosság és a városi hatalom között s érdemes példái maradtak fenn ezeknek Kecskemét, Nagykőrös, Hódmezővásárhely és Debrecen levéltáraiban, de ezek a küzdelmek hovatovább a tanyás települések gazdasági kényszerítő erejének az igazolásával végkép elcsitulak. Ma, ha problémái vannak a tanyai településeknek, úgy ezek csupán azoknak a kulturális és forgalmi szempontokból történő alátámasztása, szervezése körül alakul ki.

Legsűrűbben alakultak a tanyák az egykori kiváltságos területeken, mint amilyen volt a Nagy-, Kiskunság, Jászság, Hajdúság, azután pedig

az alföldi nagyvárosok határában. A Maros és a Tisza összefolyásánál valamivel alább, a Tisza jobb partján helyezkedik el Szeged városa és V alakú nagy határa. A városnak ebben az elhelyezkedésében megvan a természetes támasza, földrajzi helyzetének kedvező voltában. Erre a legnagyobb bizonyíték, hogy bár a város lakosságának nemcsak a török, tatár, kun és rác ellenségekkel kellett harcolnia, hanem századokon tartó szívós küzdelmet kellett vívnia a Tisza hullámai ellen is, a város mégis fennmaradt és ugyanazon a helyen áll ma is. Ennek az oka pedig nem lehet más, mint hogy a telepítő erők vagy földrajzi energiák, amelyek a legrégebb korban hatottak, ugyanúgy hatnak ma is. Az öthalmi, bojárthalmi, ásothalmi és sövényházi leletek mind azt bizonyítják, hogy a népvándorlás népei a mai város körül elterülő dombokon, halmokon tanyáztak, temetkeztek.¹⁾ A honfoglaláskor betelepített magyarok is ezen dombokat szállták meg először. Később, valószínű csak a XI. és XII. századok folyamán húzódtak a Tisza mostani partja felé, amely részben mocsaras, áradásos területével védelmül szolgált és élelmet is adott. Legrégibb kor telepítő erői Szegedre vonatkoztatva a természetes és mesterséges emelkedések, amelyeken a legrégebb telepek voltak. Ezeket az árvíz nem háborgatta. Ezután a közvetlen közel levő vízmentes fekete földek, amelyek egyúttal a legjobb termő talajok is, azután az erek- és folyómenti mocsaras vidék. A legeltetésre alkalmas» homokos terület s az idők során a különböző területek közt meginduló árucseré.²⁾ Magának a telepnek a helyét e tényezőkön kívül elsősorban a folyóvíz, a Maros és Tisza szabták meg. A Tisza-folyó ugyanis, amint már említettem, nemcsak veszélyt jelentett, hanem védelmül is szolgált és halának bőségével pedig élelmet adott. A hal mint élelem a középkorban igen jelentős. A folyó nyújtotta a legkényelmesebb és legjobb közlekedőutakat is. A Tiszán itt van a legjobb átkelőhely az Erdélybe vezető úthoz. A Maros a szabályozások előtt Szegednél ömlött a Tiszába, már pedig a Maros, mint víziút, az erdélyi só-, és fa-szállításra a legalkalmasabb. Ezért települ a város a XI. és XII. században a folyó mellé. Mind e tényezők együttes hatása az, ami azután kijelölte, hogy Szegednek hol kell állnia. Ezekhez járult azután még a török világnak az alföldi városokra való kialakító hatása. Újabb korban pedig azon földrajzi tény, hogy az agrikultúr államok síkságain sűrű lakosság csak a kertgazdaságra való áttéréssel keletkezhetett.³⁾ Ezt Szeged környékén láthatjuk legszebben. Szeged környékének népsűrűsége nemcsak a közvetlen környezetére terjed ki, hanem a szomszédos vármegyékre is, különösen pedig a délvidékre. Ez is bizonyosága annak, hogy a településre elsősorban ható tényező a «táj agrikultúrára kényszerítő ereje», ma is működik. Mindig újabb telepket, tanyákat hoz létre az előbb említett erő. Szeged településénél elsősorban a táj megművelésére alkalmas jelleg volt a főtényező, a közlekedőutak és folyók nyújtotta energiák csak másodsorban hatottak.

¹⁾ Lenhossék : A szegedi öthalmi ásások, 40—42. o.

²⁾ Föld és Ember, 1925. 19. o.

³⁾ Fodor Ferenc : Temesvár és Szeged földrajzi helyzete.

Szeged tisztán magyar alapítású és telepedésű város. Ezt bizonyítják a régi emlékek, a törzslakoságnak ősi foglalkozása a megőrzött ősi szerszámokkal, szokásokkal együtt. Az ősi alapítóknak az életmódja olyan volt, mint azon korbéli többi magyaré. A pusztán bolyongott nyáron jószágot legeltetve s ha egyik helyen elfogyott a fű, ment a másikra. A városnak hatalmas külső területe nem a város alapításával került a városhoz, hanem idők során csatolódott hozzá. A határ területe állattenyésztésre, földművelésre egyaránt alkalmas. A túlnyomóan állattenyésztést űző megszállóknak mind nagyobb és nagyobb területre volt szükségük a népesség és a jószág szaporodtával. IV. Béla adományából megszerezték a tatár-dúlástól elnéptelenedett Tápé földet. Majd az alsóvárosiak Balak helységben szereztek maguknak birtokot. A földszerzés ekkor még nem volt nagyjelentőségű, mert a határban alig volt falu, a kunok legeltettek s azokkal voltak itt szállásaik. A határjárások leírásai erre engednek következtetni. Az 1411-ben tartott két határjárás alkalmával csak Szentiván és Gyala van felemlítve. Később a terület megszerzése annál inkább előtérbe lépett, így 1431-ben Gyalán, Külső- és Belső-Szentivánon szereztek részirtokokat. 1453-ban pedig Százegyházát, majd később pedig Szentmihály, Bánfalva, Dorozsma és Gyikénytó birtokait vették zálogba. Régi joggyakorlatnál fogva pedig a Duna—Tisza között fekvő pusztákon a kunokkal együtt szabadon és közösen legeltethettek. Erről szól Mátyás király oklevele 1462-ből.¹⁾ Szeged lakosai szaporodjanak, házukat és épületeiket díszítsék — mondja az oklevél — megengedjük, hogy Asszonyszállás nevű kun pusztán és ennek tartozékain, mezein és kaszálóin azon éléssel bírjanak, amellyel eddig is bírtak. Ezután e szálláson egy kun se tartózkodjék, hanem a város és a kunok közösen használják és a városhoz csatolják e területet. Azután megengedi, hogy Szeged város és annak polgárai a Duna—Tisza között a kunok pusztáján szabadon élhetnek, használhatják a területeket, úgy mint eddig használták. Más alkalommal ezt a használatot örökre, minden időkre kiterjeszti. A királyi hatalom gyöngülésével azonban a kunok e rendelkezéseket figyelembe nem véve, a szegediek jogát e területekre nem ismerték el, hanem még egyéb birtokaikban is háborgatták. A város és a kunok között levő határt több országgyűlés kijelölte, de a kunok ezeket is széthányják. A földművelés nagyobb fellendülését Zsigmond 1436-ban kiadott védelevele is előmozdította. E szerint a szegedi polgárok gabonáikat, élelmiszereiket az országban vámmentesen vihették. Az 1552. évi összeírásban a város 1549 családfőjéből 138 nagygazda, kik természetben a terméseredmény után adták be a tizedet. Reizner, Szeged története című munkájának Szeged mezőgazdaságáról írt fejezetében messzemenő következtetést von le abból az egyszerű tényből, valamint ennek az ellenkezőjéből, hogy a többi családfő pénzben rótta le az egyházi tizedet. Reizner kifejti, hogy míg az előbbieket tanyásgazdák, a régi hospites jogutódai, addig az utóbbiak inkább iparral, kereskedelemmel foglalkozott s csak mellékesen földművelő

¹⁾ Reizner : Szeged okmánytár XXXIV. és XLIII. sz. oklevél.

polgárok, akik olyan kis — számítása szerint egy holdnyi — területet hasznosíthattak csak, amely után a terményben való beszolgáltatás elenyészően csekély lett volna s ezt váltották meg hat dénár kereszténységi pénzzel.

Reizner okfejtése meggyőző, annál is inkább, mert tudjuk azt, hogy a városi polgár ipara, kereskedése mellett tényleg üzött valaminő földművelést is, de hogy ebből viszont a nagyobb birtokosok tanyásgazdálkodását is megállapíthassuk, nem elég még akkor sem, ha Istvánfinak ugyancsak Reizner által közölt feljegyzését is támaszul vesszük hozzá. Istvánfi Hist. de rebus Ungarici című művében feljegyezi 1552-ben, hogy a Szeged körüli tanyákból és majorokból a hajdúk nagyszámú jószágot hajtottak el.

Nézeteink szerint ebben az időben állandó jellegű tanyás kitelepedés nem volt, csak pásztorszállások, s ilyenekről szólhat Istvánfi feljegyzése. Ebben az időben ugyanis a művelt föld összesen nem volt olyan nagy terület, hogy azoknak megművelése tanyák nélkül meg nem lett volna oldható. A kisgazdák fejenként egy holdat, összesen 1196 holdat műveltek, 8568 köböl termés eredménnyel, a nagygazdák 138-an 1695 köbölnyi termés eredménnyel szerepelve mintegy 240 holdat birtokoltak összesen, tehát egyre-egyre nem juthatott olyan nagy terület, melynek megműveléséhez tanyát kellett volna állítania.¹⁾ Ha tehát Istvánfi tanyákról szól, úgy azok kétségtelenül nagy számban tenyésztett lábasjószágok teletetésével kapcsolatban létesültek, mert az előbb említett egyházi tizedlajstrom adatának tanúsága szerint 131 juhsgazda lakott a városban. Tehát az állattenyésztés, főleg a juhtenyésztés nagyarányú volt. Mivel, mint említettük, földművelés csak a város körül fekvő fekete földeken volt, a külső területek megszállása a folytonos hadseregvonulások pusztításai miatt nem volt lehetséges, ezeket a külső területeket csak jószágtenyésztésre használták. Legelőterület volt bőven, bár Tápét és Százegyházát Ferdinánd 1561-ben elajándékozta.²⁾

A török hódoltság korában a kisebb falvak és azok lakóinak egy része elpusztult. Szeged körül ilyen elpusztult falvak Farka, Szántó, Szer, Szentpéter, Hegyős, Serge, Sövényháza, Kovász, Keresztes, Meszég. Ezen Szeged körül levő, de elpusztult, pusztává lett falvak neveit őrzik még ma is a pusztaszóban. Például Pusztaszer, -Szentpéter, -Sövényháza. Különösen elpusztultak a kunok. Így azután a város körül elterülő pusztákat csakis azon városok használták, amelyekhez legközelebb voltak. A használatért azután évenként fizettek a töröknek, de egymásközi versengés és terjeszkedés miatt erre még a magyar hatóságtól is igyekeztek jogcímet szerezni. A lakosságnak a földművelésre irányuló tevékenységét a török valószínűleg nem akadályozta, mert így még több jövedelmet húzhatott. Ha a török korszak elején, 1552-ben, 138 nagygazda volt, akkor ezek számának a közbiztonság javulásával csak növekedni kellett. Adataink

¹⁾ Számadatok: Reizner, Szeged tört. III. 52—53. old.

²⁾ Századok, 1871. 600. old.

vannak arra, — írja Szüts Mihály: Szeged mezőgazdasága c. művében — hogy 1620-ban Csórván már voltak szállások, hatósági intézkedés is szólt a szállásokról. A felszabadító hadjáratok alkalmával a szállások elpusztultak, legalább erre enged következtetni az egykori leírás. Ezen leírás azt mondja el, hogy mikor Károly lotharingiai herceg csapataival Szegedre vonult, útközben oly nagy volt a fű és bozót, hogy a gyalogosok előtt azt lovasokkal kellett letapostatni. Útközben sehol, egyetlen tanyára, falura nem akadtak. 1699-ben az elnéptelenedett kun pusztákat összeírják. Az összeírók igyekeztek mindent kunnak venni. Dorozsmát, Szentmihálytelkét annak is vették.¹⁾ Az összeírt területeket azután a király a német lovagrendnek adományozta s ebbe belekerült Csöngöié, meg a dorozsmai határban bírt terület. Ezzel az eladományozással azután elkecsereedett küzdelem indult meg Szeged és a német lovagrend között a kun pusztákért, főleg pedig Dorozsmáért. A patrónus nélküli város a hatalmas német lovagrenddel szemben e területeket elveszti. A Szeged körül fekvő kun pusztákat maguk a kunok is olyannak ismerték, amely Szeged tulajdona. A pusztákon már akkor is voltak tanyák, szállások. Ezeket a tanyákat az illető tulajdonos szabad birtokainak tekintették.¹⁾ Új szállásokat a tanács engedélyével lehetett alapítani s ha valaki a szállást ott hagyta, ez visszaszállt a városra. 1720-ban Kara Ferenc és Simon Mihálynak engedték meg a szállás tartását. 1728-ban három polgár Kereseten foglalt szállást. 1726-ban Sovánfáját osztották ki szállásnak. A szegedi puszták ezután népesülnek be mind sűrűbben. Tanyák ezután nagyobb számmal alakulnak. A hatóság ezt a közjó előmozdítása végett, amely a lakosoknak. Ezt azért is teszi, hogy e területekre tulajdonjogát ezáltal is kifejezze és a kunokat e területekről visszaszorítsa. Ezt a célzatosságot olvashatjuk ki Kaltschmidt Arahám 1747. évi térképéből, amely a határban a tanyákat is feltünteti. Az Alsótanyákon a tanyák a Dorozsma felőli részen helyezkednek el túlnyomó számban. A F első tanyákon is ugyanezt láthatjuk.

A tanyák kialakulására igen érkekes adatot közöl Oltványi a szegedi parochiai levéltár irataiból. «Midőn Mária Terézia rendelkezésére Szeged határa is adó alá vonatott, hogy ezt a város a lakosokra kivesse, a hagyomány szerint a városbeli lakosokat arra kötelezte, hogy mindenki vagyónához képest a külterületen annyi földet foglaljon magának művelés alá, amennyi után a kivetett adót megfizetni képes.»²⁾ A lakosok azonban nem igen mertek földet foglalni, mert attól félték, hogy a porció is emelkedni fog. A foglalt területeken csak olyan ideiglenes nyári kunyhókat építettek, melyben nyáron kint laktak. Téltre beköltöztek a városba és csak cselédeiket hagyták kint, akik télen a marháknak gondját viselték. A tanyák számának a szaporodásával növekedett az ingoványok és puszták tolvaj alakjainak és betyárainak száma. A tanács a XVIII. század végén

¹⁾ Reizner: Régi Szeged. II. k. 77. old.

²⁾ Oltványi Pál: A szegedi plébánia tört. 1650.

már nem adja ingyenszállásnak a földet, a föld megművelésével annak értéke is emelkedett. A város maga is pénzre volt szorulva.

Nagyarányú kitelepedés csak a XIX. század elején és közepén történik. Közlekedő-utak és a vasutak kiépítésével a szemtermelés értékesítése könnyebbé válik. A tanyákra való sereges tódulást elősegíti az 1863-ban alakult Földvédelmi Társaság is, amely nagybirtokokat megvett s azt azután kisebb tagosításban árulta. Mint ez időből írja a Szegedi Híradó, örvendetes, hogy már az első nagybirtok eladásánál valóságos tagosítási verseny indult meg gazdáink között. Négy-öt helyen levő földjeiket eladják s egy tagban vesznek 40—50 holdat. A népesség szaporodása hozta magával, később pedig a földjádék törvénye is, hogy mind nagyobb területet fogtak művelés alá. Termőföld volt, de azt az árvíz járta.¹⁾ Az árvíz ellen való természetes védekezés mellé így a földszerzés is járult. A Tiszának a szabályozása nagy gazdasági átalakulást idézett elő. A legkitünőbb termőtalajok lettek megművelhetők. Ezeket gyorsan lepi el a földéhes lakosság. A város azonban az árvízmentesített területeket már nem adja el, hanem megtartja saját tulajdonában. A földműveseknek csak használatra adja ki bizonyos időre. Mikor 1808-ban Vedres István a terve szerinti ármentesítést saját költségén megcsinálja, a város az ármentesített területeket neki bérbé adja nyolc évre. E területen, a mai Vedresházán virágzó dohánykertészetet létesített s a terület ontotta a termést. Kertészei és bérlői a város lakosaiból valók. Közülük igen sok hamar meggazdagodott. A tápéi és algyői töltések összekapcsolásával, helyesebben a Baktó ármentesítésével a gazdaközönség ismét nagy bérléthez jutott. Később pedig a hattyas-ballagítói, majd a tápéi és új szegedi, legutóbb pedig a marostói terület ármentesült. A dústermésű területeket 5—10 holdas részletekben adták ki bérbé.²⁾ így alakult ki a szegedi nagy tanya-világ.

Szeged határa egy óriási V alak, amelynek két szára közé ékelődik Dorzszma és a csúcsában van Szeged. Alakjára jellemző, hogy a várostól távolodva, mindjobban kiszélesedik. Ez azután a közlekedésre, terményértékesítésre és ezáltal a mezőgazdaságra is nagy hatással van, amint később látni fogjuk. A határ legnagyobb része Csongrád vármegye területén fekszik. Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Csanád és Torontál vármegyék területével határos, vagy azokba bele is nyúlik. A határnak a várostól északnyugatra fekvő része a Felsőtanyák, amely Kistelek és Kömpöc között elkeskenyedve, felnyúlik a kiskunfélegyházi határig. Szomszédos vele Sövényháza, Kistelek, Péteri, Kiskunfélegyháza, Jászszentlászló, Majsza, Kömpöc, Csólyos, Dorozsma, — legtávolabbi pontja 50 km-re van a várostól. A másik része a határnak a várostól délnyugatra fekvő Alsótanyák. Határos vele Dorozsma, Majsza, Ötömös, Halas, Szabadka, Horgos és Gyála — a határhoz tartozik még Tápé és Újszeged. Mindkettő a Tiszán túl van. Területük Újszentiván, Szőreg, Deszk, Lele, Sövényháza, Tápé

¹⁾ Szűts Mihály: Szeged mezőgazdasága. 60. o.

²⁾ Gazd. tört. Szemle 1900. évf. 62. o.

területével határos. Az egész határ területe 141.775 kat. hold, amiből magánkézen van 75.422 kat. hold, a többi pedig túlnyomóan a város tulajdona. (Művelési ágak szerint a területmegoszlást a mellékelt statisztikán látjuk.) A város tulajdonát képező 64.574 kat. hold területből 41.422 kat. hold kisterületű bérletföld, ami Szeged tanyavilágára legjellemzőbb. A földművesek a várostól meghatározott tagban (5—25 kat. hold) bérlik a város földjét s ezen tanyákat építenek. A város a bérlőit arra kötelezi, hogy tanyáikat fával körülültessék. A feketéről tekintve, a tanyák úgy tűnnek fel, mintha az erdőség volna.

A határt talajminőség szerint négy csoportba oszthatjuk: 1. fekete agyag, 2. átmeneti terület a löszből, 3. homokos agyag, agyagos homok, sárga homok és 4. iszapolt agyagtalaj.¹⁾ Az egyes területeknek a határait nem lehet mindenütt egymástól pontosan körülhatárolni. Így a sárga homok kisebb-nagyobb foltokban előfordul a homokos agyagterületen mindenütt. Jól látni a Felsőtanyák talaj térképén. Élesen határolódik el az iszapolt agyagtalaj.

A város közvetlen közelében a fekete agyagtalaj terül el. Ez a terület a legtermékenyebb s ennél fogva a legértékesebb. Ez az ú. n. lösztalaj. Székhalomtól indulva ki, Fehértó város felőli partján húzódik végig a határa. A Fehértó legdélibb sarkától a Szeged-budapesti vasútvonal mentén mint termő szik, két-három kilométerre felnyúlik. Azután Dorozsmát veszi körül sugarasan, legszélsőbb határai itt Kőhalom, Kósza, Csapostó, kenyérvári tó, délkeleti sarka továbbmenve a dorozsmai, subaskai szőlők és a Matyivíz összeshövelésétől délre a Kunhalomig, Eperjeshalomig s innen keletnek a Bodom iszapolt agyagtalajáig húzott vonallal lehet e területet nem éppen pontosan körülhatárolni. A területet fedő diluviális lösz mintegy 5—6 km-es sugarú körben veszi körül a várost. A tanya rajta nagyon kevés. A tanyákat feltüntető legrégebb térképen, a már említett Kaltschmidt-térképen mindössze 3 tanyát találunk. E terület megművelése a városból történt, régebben pedig csak a várossal közvetlen határos területeket művelték, a többi legelő volt. Tanyák csak a várostól távolabb lévő (ó-alluviumi) agyagos homoktalajon találhatóak nagy számmal. A terület diluviumi agyag, már pedig csakis agyagtalajon keletkezhet mindig a szik vagy szikes talaj és keletkezett itt is. A határban most 9421 kat. hold adó alá nem eső hasznavehetetlen területet mutat ki a statisztika. A szikes területek az ó-alluviális homokhátak vízlevezető völgyeiben kezdődnek, délkeleti irányban végighúzódva a diluviális löszterületen, a Fehértóban végződnek. Ilyen volt még Bezur és Padok székje is. De a hulló homok mindkettőt betemette. Érdekes, hogy Kaltschmidt térképén, amely meglehetősen pontos, a Fehértó igen kicsiny, mai területének kb. 1/10-e. A tanyák ott vannak feltüntetve, ahol ma víz áll. S valóban a kötelező lecsapolással a szikes talajok terjednek. Termő szik kevés van, legtöbb terméketlen. Terméketlen szik húzódik a Fertő-lapostól délre le, kisebb-

¹⁾ Somogyi Szilveszter: Szeged tanyái politikájából és Szűts Mihály: Szeged mezőgazdasága.¹

nagyobb foltokban a városig. Határban levő lefolyástalan tavak környékén nyáron a szikso kivirágzik, ezt a szél magával viszi és ettől a környező terület is elszikeseedik. Általában az Alföldön a szikes területeket már az illető terület nevében is jelzi a nép, a szik vagy szék szóval. Így az Alsó-tanyán Domaszék, Laposszék. Ez az oka annak, hogy a Fehértótól délre eső székháton nem alakult ki tanya. Ehhez járult még, hogy ezeken a területeken a víz az ember számára csaknem ihatatlan, a talajban lévő kioldott sóktól. A szikes területek közelében már ezért se alakultak tanyák s nem alakulnak ma sem. Ilyenek: Kétérköze, Baktó, Székhát, Óthalom vidéke, Bölcsök kopaja.

A határ legnagyobb, úgynevezett külső részét, az alluviális kor képződményei fedik, különböző változatokban, agyagos homok, homokos agyag kisebb-nagyobb foltokban, váltakozva fordul elő, közbe-közbe futó-homokkal tarkítva. Határ sík részének földje humuszos, agyagos homok, amelyen a felső humuszréteg könnyen felismerhető sötétvörösbarna színű. Kötött talaj, szántóföldeknek elég jó, a határ földje túlnyomóan ebből áll. A tanyáknak zöme e területen van. A vízerek mentén a szerves élet hatására a talaj humusz- és agyagtartalma megnövekszik annyira, hogy ezt is homokos agyagnak nevezhetjük. Ha általában nincs kő, még a búzát is megtermi. A területen azonban kisebb-nagyobb foltokban a homok mindenütt előfordul. Ez a homok világos színű, könnyen mozgó föld, termőereje azonban kicsiny. Szőlő- vagy faültetéssel kötik meg s ez azért is lehetséges, mert a homok alatalaja humuszos agyag és az ezt elborító futóhomok két méternél nem vastagabb. A városhoz legközelebb fekvő fekete földeket fogták először művelés alá, természetesen csak azt a részt, amely erre a legalkalmasabb volt. A város körül fekvő földeket a városból művelték. A gazdák bent laktak a városban, csak a munkára mentek ki, míg a terület többi része az ú. n. termő szik legelőül szolgált. Ezek a legelők a bel- vagy belső legelők, ahol a háznál szükséges igavonó állatokat tartották. A határ külső területi legelőin pedig eladásra tenyésztették az állatokat. A legelők területe a mezőgazdaság térhódításával kisebb területre szorult.

Valamely területen mi terem meg, azt a földrajzi tényezők együttes hatása szabja meg. Elsősorban a talaj, a klíma, azután pedig a szükséglet, a kereslet, vagy nem éppen helyes kifejezéssel, a piac. Nézzük most ezt Szeged tanyáira vonatkoztatva. A várost sugarasan körülvevő lösz porhanyós, kitűnő termőföld, minden időben művelhető és az időjárás viszonyosságait is könnyen elviseli. Ez a legjobb termőtalaj. Ezen terület fekszik a városhoz legközelebb, azért már helyzete miatt is a fekete földeket fogták először művelés alá.

A belső legelők ma is megvannak. Ezeken legeltetik a város lakosságának naponként friss tejet adó teheneket. A külső legelők is megvannak, de földrajzi helyzetük miatt csak tenyész- vagy vágómarhatenyéssel foglalkozhatnak és foglalkoznak is. A földrajzi helyzet ezen követelménye még a jószág fajtenyésztésére is befolyással van. Belső legelőkön ugyanis a sok tejet adó vöröstarka szarvasmarhát tartják, a magyarfajta teljesen kiszorult a külső legelőkre.

Már Zsigmond védlevele, mely szerint a szegediek gabonáikat és élelmiszereiket vámmentesen vihetik az országba, bizonyítja e területek intenzív művelését. 1720-ból már pontos adatunk is van, hogy mekkora terület volt művelés alatt.¹⁾ 1773-ban a terület egyharmada szántóföld, 485 kat. hold kaszáló. Ezen a területen tanya azonban nem alakulhatott, mert a város ezt eltiltotta, de helyzete miatt nem is volt rá szükség. A tanyáknak, szállásoknak kiadott területek mind a külső részekben voltak. Ezekben a tanyaépítkezés a földrajzi helyzet következménye. A nagy távolság miatt a földműves nem járhat ki naponként a városból földjének művelésére. A homokos utakon nehéz a közlekedés, kevés terhet vihet, terményeit tehát nehezen tudja értékesíteni. Ez okból olyan terményt kénytelen termeszteni, amelyet nem kell azonnal piacra vinni. Azonkívül úgy kell berendezkednie, hogy élelmicikkei lehetőleg ott teremjenek, ezért csinál kerteket, gyümölcsöset. Újabb időben azonban a belső területen is alakultak tanyák. 1910-es statisztika adata szerint 343 tanyaház volt itt. Művelési ágak szerint e terület megoszlása 1914-ben : szántóföld 10.053 kat. hold, kert 157, rét 74, szőlő 199, legelő 17.022, erdő 42, nádas 5, terméketlen 1.043 kat. hold, összes területe 13.335 kat. hold.²⁾ A fő termesztett növény itt a búza, amelyet nem egyszer, kétszer, sőt háromszor is vetnek egymásután, azután az árpa és tengeri. Talaja szerint e területhez tartozik még Röske, Szentmihálytelke és Alsóváros területe, amelyeknek terméke a világhírű szegedi paprika. A talaj itt azonban már mintegy 60% homokot is tartalmaz az agyagon kívül, már pedig a paprikának ez a legjobb termőtalaj. A paprikát kicsinyben a házak körüli kertekben termelik, nagyban pedig a szántóföldeken. E területek paprikatermesztését helyzetük magyarázza. Közél vannak a piachoz, értékesítése nem okoz nehezebb feladatot, a föld pedig itt a legalkalmasabb a termelésre. Magának a paprikának a termesztése igen régi, még a török hódoltság óta szokásos. 1896-ban 10.000 q paprika-termést mutatott ki a statisztika.

Paprikával bevetett terület: ³⁾

1891. évben	1911 kat. hold
1896. »	2390 » »
1906. »	2630 » »

Ma átlag 3000 kat. holdat vetnek be paprikával s ezzel csaknem 2000 családot foglalkoztatnak. A feketén is termelik már, a gazdák ugyanis szívesen adják földjeiket paprikatermesztésre, mert ez az alapos megművelés után jobban terem, amint mondják, a paprikatermelés «fél trágya a földnek». A fő termőhelyek pedig az egymásután több ízben ültetett paprika miatt korcstermést hoztak s ezért a paprikatermelők más alkalmas helyeken

¹⁾ Gazd. Tört. Szemle 1900. 102—103. old.

²⁾ Szüts M. Szeged mezőgazdasága.

³⁾ F. Csonka és G. Varadi : Der Szegeder Paprika.

is termelnek időnként, hogy földjeiket pihentessék. Ezek a területek voltak régente a dohánytermelésnek is főhelyei. Még a XIX. sz. elején is dohány nagy mennyiségben termeltek. A város kivitelének nagyon fontos cikke volt. Később azonban a jövedelmezőbb paprika kezdte kiszorítani. A dohánymonopóliummal járó folytonos zaklatás, amelyet a szabadságharc leverése után a gyűlölt osztrák hatalom hozott be, végképpen megszüntette. Ma már csak a szegedi dohánytermelés múltjáról, történetéről beszélhetünk. Statisztikai lap adatai is bizonyítják, hogy 1793-ban 40 hajórakományt vittek el, 1809-ben pedig 60.000 mázsát váltott be az appaltó.

A város körül feketék és a fent említett területek után következik a fekete homok. Ez a terület átment a feketéről a homokra s talaja humuszos, homokos agyag és agyagos homok. Ezen a területen van a szegedi tanyavilág zöme. Területe mind magánbirtok. Kiterjed a Domaszéki, Feketeszéli, Nagyszóksói, Fehértói, Szatymazi kapitányságokra. A terület humuszban gazdag, jól művelve és trágyázva igen jó termőtalaj. Ezért is van oly sűrűn elelve tanyákkal és a városhoz sincs nagy távolságra. A tanyákon a főtermény a rozs, amelyre a talaj is a legalkalmasabb. A rozson kívül termelnek még kukoricát, burgonyát, mint a rozsnak az elő veteményeit. Sőt még búzával is próbálkoznak, nem nagy eredménnyel. A rozs azonban elsőrangú s nem ritkán kétszer egymásután vetik. A homokosabb terület és a kisebb homokfoltok szőlővel és gyümölcsfával vannak beültetve. A szőlőnek a beültetésére a futóhomok kényszerítette a lakosokat. Kezdetben ugyan nem azért ültették a szőlőket, hanem azért, mert a szerémségi szőlőbirtokaikat elvesztették. A város körül csak a török uralom alatt alakultak szőlők, Róma, Jericho, Franciahegy, Szillér, Kétérköze. Ezek azonban a XVIII. század közepén kipusztultak, ekkor a tanács elrendeli, hogy a kipusztult területeket ültessék be. Maguk a kitelepedett lakosok is megkívánták a, bort s a tanács rendelkezésének eleget is tettek.

Szőlővel beültetett terület: 1850-ben

1891.....8,675 hold

1894.....8,840

1914.....12,496

A határban a homokterület megkötése igen szükséges volt. Mint már említettem, a szőlőt és gyümölcsfákat használták a magánosok erre. A gyümölcs és szőlő értékesítése, amelyet megérése után sokáig nem tarthatott a termelő, kényszerítette őket arra, hogy a közelfekvő piacokon értékesítsék azt. A tanyákon termelt gyümölcs egy része Szabadkán értékesült, más része pedig Ötömösön. Szabadkához közeleső területeken éppoly sűrűn vannak a tanyák mint Szeged közelében és ezek is magántulajdonok. A Felsőtanya gyümölcsének jó nagy részét Félegyházára, Kecskemétre viszik az élelmes ügynökök. A városnak az érdeke azonban az, hogy minél több termést adjanak el az ő piacán, ezért volt szükséges a tanyai vasút, melyet azonban a városhoz közeleső gazdák elleneztek. A trianoni

béke után a külső területek eddigi piacuktól, Szabadkától, levágódtak s így kényszerült a város a «Szegedi Gazdasági Vasút» megépítésére.¹⁾

A homok megkötését szolgálja a város rendszeres fatelepitése. A városi földeket bérlő gazdákat kötelezik arra, hogy tanyáikat fával ültessék körül. A város évtizedes munkájának eredménye az, hogy ma 7.619 kat. hold erdőt mutat ki a statisztika.²⁾ A tanyai lakosság faszükségletét már saját készletéből tudja fedezni. A homokon a fa megkötésére alakult a királyhalmi erdőőri iskola. Az erdők a várostól távolos földeken keletkeztek, a városi birtokokon, amit az erdőnek mint jövedelemforrásnak a tulajdonsága érthetővé tesz. Az erdő ugyanis hosszú időn át nem jövedelmez, tehát kisbirtokoknak nem alkalmas a homok megkötésére. Ez az oka, hogy a város erdőséggel, a kisbirtokosok pedig szőlővel és gyümölcsfával kötötték le a homokot. A legkülsőbb területekre terjeszkednek ki ezen városi erdőségek. A térképen feltüntetve rögtön szemünkbe tűnik, hogy a külső legelőket ezek az erdőségek csaknem körülveszik, különösen az Átokházi és Csorvai kapitányságokban. A szegedi tanya világnak a mindenütt előforduló kisebb-nagyobb területű homok előfordulása adja meg azt a jellegzetes vonását, amelyet máshol az országban nem találunk. A tanyák ugyanis körül vannak véve sűrűn gyümölcsfákkal. A területen széjjelszórva mindenfelé szőlőkerteket látunk. A másik jellegzetes tulajdonsága a birtok túlságos felaprózása.

Birtok eloszlása 1920-ban :³⁾

100—200 holdig.....	5
50—100 »	7
20—50 »	200
10—20 »	690
5—10 »	431
1—5 »	406
1 holdon alul	23

Szeged birtokeloszlása 1925-ben művelési ágak szerint :

	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Adózatlan	Összesen
100 holdon alul :	44.400	582	12.144	4.120	—	2.705	71.769
100—500 holdig :	2.486	11	964	588	338	676	5.432
500—10.000 holdig :	ilyen nagy birtok nincs.						
10.000 hold :	28.455	406	4.053	15.094	7.550	6.444	64.574
	75.341	999	17.131	19.802	7.619	9.825	141.775

1) Kaán K.: Alföld. 318. old.

2) Kaán K.: Alföld. 163. old.

3) Magy. Gazd. Szemle. 1921. 457. old.

A felsorolásba sajnos a nádist és a szőlőt nem tudtam bevenni. Talán elég ha megemlítem, hogy a városnak 2.363 kat. hold szőlője van, kisbirtokosok kezén pedig 8.066 kat. hold szőlő van.

Szeged tanyavilágának másik jellegzetessége annak szervezete. A hártát a régi hagyományok után kapitányságokra osztották fel. Ezek a kapitányságok a következők: Szatymazi, Balástyai, Fehértói, Gajgonyai, Csengelei, Felsővárosi, Nagyszéksói, Domaszéki, Feketeszéli, Összeszéki, Királyhalmi, Mórahalmi, Átokházi, Szent Mihály telki kapitányságok, Rókusi fekete földek. Mint már említettem, a várostól északnyugatra eső területet nevezik Felsőtanyáknak, a délnyugatra elterülőt pedig Alsótanyáknak. Ezek az említett 15 kapitányságra oszlanak s mindegyikéhez 2—4 esküdt-ség tartozik. A kapitányság az összetartó hivatalos hatalom a város és a tanyavilág között. A tanyai lakosság elemi szükségleteinek kielégítésére létesítette a város a tanyai központokat. Két központ van : Alsó- és Felsőközpont, mindegyiknek temploma van. Ezek adják meg a tanyavilág központi jellegét. Vasárnap ide gyűlnek össze a tanyák lakói, itt van a városrendészeti kapitány tisztviselője, tanyai rendőrök, járlatkezelő-hivatal, piac, kereskedés, orvos, iskola.¹⁾ A tanyavilág népe a falvakba szívesen megy, különösen a világháború óta, mert világlátottsága miatt a haladás eszközeit nehezebben nélkülözi. Terményeinek is hozzáférhető piacot kíván. Szeged az alsóközponton legutóbb 600, a felsőn 48 darab 400 □-öles házhelyet adott el.

1890-ben

A tanyák népességének szaporodása : ²⁾

1880-ban	a város lakossága	73.675,	ebből	27.789	lakott tanyán
»	»	85.564,	»	34.477»	»
1900-ban	»	101.695,	»	38.000	»

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a tanyavilágban 8.916 lakóház volt, amelyből 343 a város körül való fekete földeken, 2.536 a felsőtanyákon, 5.674 az alsótanyákon és 363 Újszegeden volt. Az alsó- és felsőtanyán átlagosan 12,9 kat. hold jut egy tanyaházra, ha a területekből az erdőt és a közlegelőket levonom. Legkisebb a tanyák mezőgazdasági területe Szatymazon: 8,5 kat. hold, legnagyobb Balástyán, 27,4 kat. hold, ezt azonban a nagy közlegelő alászállítja. Az alsótanyákon a tanyák mezőgazdasági területe általában 5,9—30 kat. hold közt ingadozik. Röszkén és Szentmihálytelkén 5,4 kat. hold, Csórván pedig 30 hold a nagy közlegelő miatt.³⁾ Minél közelebb esik a terület a városhoz, annál kisebbek a tanyabirtokok és minél távolabb, annál nagyobbak. A bérletek ez alól

¹⁾ Kaán K. : Alföld. 222. old.

²⁾ Kovács : Szeged és népe. 159. old.

³⁾ Gesztelyi Nagy László: A magyar tanya. 179. old.

kivételt képeznek, mert ezeket meghatározott parcellákban adják bérbé. A szőlőbirtokok eloszlása is érezteti hatását, ahol sok a szőlő (Szatymazon, Domaszéken), ott a tanyák kisebb területre kerültek.

Külön említjük Rőszkét és Szentmihálytelkét, amelyek mindegyike ma külön falu, de a szegedi tanyavilághoz tartoznak és a szegedi határ egy-egy darabjai. Ezen területeken alkalmas talajuknál fogva honosodott meg a dohány, majd később a paprikatermelés. E növények megművelése olyan nagy gondozást kíván, mint a kerti növények termesztése. Ez idézte elő, hogy e két helyen két falu alakult ki. Tehát a kert gazdaságra való áttérés létesítette a falvakat.

A kertszerű művelési mód által feltételezett birtokelaprózás legjobban jellemző Rőszkére és Szentmihálytelkére, ahol a tanyahelyek átlagos nagysága csak 5'9 hold. Ez mutatja, hogy a tanyaházzal bíró család kis területen is boldogulást talál.

Külön említem meg még Újszegedet. Az árvízi védelem, főleg pedig a Marosfolyó torkolatának szabályozása kényszerítette a várost, hogy Újszeged területét megszerezze. Ez a terület, amelynek nagysága 2.000 kat. hold, már a török hódoltság előtti időkben a város uralma alá tartozott azért, hogy mint tulajdonos, az árvíztől megóvja. A Maros ugyanis derékszögben ömlött a Tiszába s ezért az árvizeinek lefolyása mindig veszélyt jelentett a városra. A torkolat szabályozása, annak fenntartása főleg Szeged érdeke volt. A várost elsősorban ez a földrajzi ok sarkalta a terület megvételére. A területért a város legtávolabbi részéből : Ötömösből szakítottak ki ugyanakkora területet s ezen felül még a város fizetett. Újszeged iszapolt, ármentesített agyagtalaja a kert- és mező" gazdaságra legalkalmasabb. Fekvése is kedvező, két folyó között jó utakkal összekötve a várossal, amelynek közvetlen közelében fekszik. Rövidesen az ármentesítés után a kertek sokasága népesítette be. A tiszai híd megépítésével méginkább fejlődött. Ez ma Szeged «édenkertje», ahol gyümölcsfákat, virágokat és dísznövényeket tenyésztnek. Az egyre fokozódó gyümölcs- és konyhakerti növények kivételére kellett itt vasúti állomást létesíteni.

A földrajzi tényezők — amint láthatjuk — a szegedi tanyák kialakulásában nagy szerepet játszottak. A talaj és a várostól (piactól) való távolság szabta meg, hogy mit és milyen nagy területen termeljenek. A homokos terület a városhoz közelebb eső oldalán szőlőt és gyümölcsöt, távolabbin erdőt ültettek. A határ nagy kiterjedése okozta, hogy a terményeket a közelebbi piacra vitték. A város politikája pedig azt követelte, hogy Szegedre vigyék. Ezért építették meg a tanyai vasutat. A szegedi tanyák megismerése után hasonlítsuk össze ezeket az ország más tanyavilágával. Az országban ugyanis öt város határa nagyobb 100.000 kat. holdnál, ezek : Debrecen, Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely, Kiskunhalas. Különben is általában a Duna—Tisza-közén, Tiszántúlon, a Nyírségben a tanyás település és földművelés az uralkodó. A tanyáknak a fejlődésével ezeket bizonyos szempontokból típusokra oszthatjuk. így a fának az előfordulása szerint két típust különböztetünk meg: Tiszántúlit

és Duna—Tisza-közt. Az előbbi teljesen fátlan, kopár, most kezdik fásítani. Az utóbbi pedig nagyon «kies oázis képét mutatja, az nagy alföldi tájnak». Különösen Szeged vidékén.

Az alföldi tanyák talaja túlnyomólag agyag s így a terület megkötésére nem kellett fát ültetni s az utak is a tagosítás után egyenesen futnak, Szeged határában pedig a homok és vizenyős helyek megkerülése miatt kanyargósak. így a szomszédos Hódmezővásárhely tanyavilága, amely 22 falu összetelepüléséből alakult, az utak által alkotott szabályos négyszögben helyezkedik el. Ezen útnégyszögek között vannak a tanyaházak. A tanyás településnek ez az alakja van legtöbb hazánkban.

Más szempontú csoportosítás megkülönböztet 1. olyan tanyakörzetet,, amelynek sem iskolája, sem temploma, tanyai jegyzője, esküdtje, pusztai bírója nincs. A tanyák legnagyobb száma tartozik e típushoz (Kecskemét, Hódmezővásárhely, Debrecen tanyái).

Második típus a szentesi tanyák közt lévő «népházkörzet». A tanyának van iskolája, mellette népház, amelynek vezetője a tanító. Ez az összekötőkapocs a várossal.

Fejlettebb ennél a kiskundorozsmai, Dudás kápolnai tanyai központ, amelyet a tanyai lakosok alakítottak, a kintlakók szükségleteinek könnyebb beszerzésére. A központon van templom, mellette plébánia, iskola, kereskedő, iparos.

Ezen típusnak még fejlettebb formája a Szeged alsótanyai központ, amelyet nem a tanyai lakosok, hanem a város létesített. Ez már teljesen faluszerű alakulat, templom, több iskola, posta, hivatalos hatóság, állami, községi hatáskörben, iparos, kereskedő, orvos található itt.

Egészen különálló a nyíregyházi tanyák tipikus bokortelepülése. A határrészek egymástól külön is megállapíthatók, ezeken belül telkek szerinti osztódással van a bokor, ennek van iskolája, tanítója, kereskedője. Itt a tanyák sűrűn egymáshoz összabúva vannak, e körül fekszik a határ, míg az Alföld más részein a tanyák minden rendszer nélkül szójjelszórva vannak. Ilyent látunk a tárgyalt szegedi tanyáknál, ahol azonban már két falualakulat van és a két tanyai központ pedig könnyen faluvá fejleszthető. Szeged példája mutatja, hogy ahol a város törődik a tanyai népességgel, a lakosság is aránytalanabban nagyobb, mint az Alföld más határainban. Kiskunhalas népsűrűsége 40.4, Karcagé 58.6. Ezekkel szemben a ^ homokos határú Szegedé 55.9. Szeged tanyavilága tehát nemcsak nagyságra, szervezetre és területére a megművelésére, hanem még népsűrűségére is az ország legjelentősebb tanyavilága.

Befejezésül szólnunk kell arról, hogy vajjon a tanyavilág kialakulásában találhatunk-e valaminő rendszerességet, találhatunk-e az okokban valamely oly szervező erőt, mely megszabta a tanyavilág fejlődésének helyét és idejét is. Ebben a kérdésben a nézetek különbözök. *Káán Károly* A magyar alföld című munkájában rendszertelen elhelyezkedésként kezeli a tanyás településeket és helyteleníti a tanyák világanak mint rendszernek

a felfogását. Szerinte ez az elhelyezkedés irányítás nélkül történt s ezért rendszer nincs a tanyák birodalmában. Szabó István a Debreceni tanya-rendszer kialakulása című munkájában szembe száll Kaán felfogásával, mert szerinte természetes okok tervszerű irányítás nélkül is hozhatnak létre rendszereket.

A szegedi tanya-rendszer képét vizsgálva, felfogásunk erről a tárgyról Szabó Istvánéhoz csatlakozik.

Alábbiakban pedig megkíséreljük összefoglalni azokat a természetes okokat, amelyek a szegedi tanyavilágot alakulásában szerves rendszeré foglalták. Az első természetes ok, mely a tanyát létrehozta és pedig egy bizonyos helyen létrehozta, a távolság. Ugyanis egy bizonyos távolságon belül nem volt értelme a tanyák építésének, de azontúl kényszerült a gazda tanyaépítésre. Második ok a termelés differenciálódása. Az új termények bevonulása hazánk földművelésébe. Kukorica, burgonya, dohány, paprika, mind eltért a régebben megszokott termelési módszerektől, amennyiben fokozott megművelést kívántak és igényelték a kert-szerű ápolást. Harmadik mozzanat a földbirtok állandósulása, mely most már a földek felfrissítését fokozott mértékben tette szükségessé és kényszerítette a gazdát, hogy állatállományának legalább egy részét kint tartsa.

Az általunk felállított elvek szerint Szegeden a tanyák a város körüli feketékről a homok felé, az átmeneti talajon helyezkednek el a legsűrűbben s vizsgálva a termelési viszonyokat, Szűts Mihály Szeged mezőgazdaságának története c. művének adatai szerint a fekete földön való gazdálkodás túlnyomó részében a kalászosok termelésén nyugszik. Pl. 162 holdas birtokon 80 holdon termelnek búzát, 12 holdon árpát és zabot, 35 holdon paprikát termelnek ugyan, de ezek a földek kis parcellákban bérbe vannak adva. A fennmaradó föld terményei saját kezelésben kapások és lucerna között oszlik meg. Egy másik fekete földön elterülő nagygazdaságban $\frac{2}{3}$ rész a kalászos, $\frac{1}{3}$ rész a kapás termény. Ellenben Székhalom mellett, amely már átmenet a feketékről, 43 holdas gazdaságon 24 hold kalászossal szemben 12 hold kukorica áll és a fennmaradó terület megoszlik egyéb termékek között. Láthatjuk tehát, hogy mennél inkább kifelé haladunk, annál jobban nyomul előtérbe a kapás növények termesztése. Így egy rőszkei gazdaságban 22 hold kalászos mellett 19 hold paprika és 4 hold kukorica és répa között oszlik meg a terület. Királyhalmán 64 hold kalászos mellett 28 hold kapást és 32 hold szőlőt találunk, a fennmaradó területből 80 hold kaszáló, a többi gyümölcs- és kertgazdaság. Ugyanott egy 96 holdas gazdaságban $\frac{2}{3}$ rész kalászos, $\frac{1}{3}$ rész kapás, melyhez szőlő és gyümölcsös járul. Egy 80 holdas felsőtanyai gazdaságban ugyanilyen arányban oszlik meg a kalászos és a kapás növények területe.

Mindezeket összevéve, valamint azt, hogy a külső homokos területen, amely inkább legelőgazdaságra van berendezve, a tanyák ismét meggyérülnek, levonhatjuk azt a következtetést, hogy bár a kapás növények termelése sehol sem jut túlsúlyra a kalászosokkal szemben, mégis a tanyák azokon a területeken keletkeztek, amelyeken a kapás termények foko-

zottabb szerephez jutottak és a várostól meglehetősen távolságra feküdtek» Tehát a tanyák keletkezésére kötelező erővel bírtak a már mondottuk természetes okok és habár tervszerű irányítást közlekedési útvonalak, birtokelosztózódás és egyéb közgazdasági tényezők szempontjából tényleg nem találhatunk, szinte észrevétlenül, önmagától alakult ki egy oly rendszer, melynek a belső struktúráját, fejlődésének a vonalát a tanyavilággal közgazdasági szempontból foglalkozó újabb kutatások mind világosabban hozhatják napfényre.

IRODALOM.

- Gesztelyi Nagy László* : A magyar tanyarendszer kialakulása.
Győrffy István: Nagykun tanya.
Tagányi Károly : A földközösség története Magyarországon.
Szabó István : A debreceni tanyarendszer kialakulása. (Föld és Ember 1929. V. sz.)
Kaán Károly : Alföld.
Magyar Gazd. Tört. Szemle megfelelő évfolyamai.
Fodor Ferenc : Temesvár és Szeged földrajzi helyzete.
"Reizner János : Szeged története. I., II., III., IV.
Reizner János : Régi Szeged. I., II.
Szüts Mihály : Szeged mezőgazdasága.
Banner János : Szeged települése. (Föld és Ember V. évf. I., II. sz.)
Kiss Ferenc, dr. Tonelli Sándor, Szigethy Vilmos : Szeged monográfiája.
Kulinyi Zsigmond : Szeged újkora.
Treitz : Szeged és Kistelek agrogeológiai térképe és az ehhez fűzött magyarázatok. Szegedi Napló, Szegedi Híradó megfelelő évfolyamai.
Vedres István : A sivány homokság használhatósága.
Vedres István : Nemes szabad királyi Szeged város megnagyobbítandó tanácsháza.
Csonka F. és Váradai O. : Der Szegeder Paprika und der Szegeder Paprika-handel.
Pap János : Szeged város birtokainak földtani és talajviszonyainak leírása. (Szeged város főgymnasiunai értesítő 1877—78. év.)
Oltványi Pál : A szegedi plébánia és a Piaristák krónikája.
Simkó Gyula : Nyíregyháza tanyáinak települése.
Simogyi Silveszter : Szeged tanyái politikája. (Magyar Gazdák Szemléje 1921.)

Természeredmények

Év	Búza		Rozs		Árpa		Zab	Szemes-tengeri		Burgonya		Takarmány-répa	
	őszi	ta-vaszi	őszi	ta-vaszi	őszi	ta-vaszi		főtermény	kerti	főtermény	melék-termény	főtermény	melék-termény
1890—91	108.703	8.935	52.794	—	9.860	4.855	33.430	211.353	—	100.768	—	146.421	—
1892	76.204	6.572	68.407	—	6.978	4.696	22.868	165.984	—	—	—	356.000	—
1893	130.284	11.160	100.200	—	8.833	16.628	30.100	275.147	—	169.200	—	322.770	—
1894	122.922	13.333	71.649	—	5.976	7.470	22.678	74.477	—	37.760	—	4.910	—
1895	92.276	1.099	267.723	—	2.406	21.368	2.183	174.732	—	183.660	—	69.059	—
1896	66.777	1.096	166.887	—	2.460	18.620	2.520	224.812	—	246.000	—	279.000	—
1923	69.279	—	175.871	—	18.212	—	12.573	95.352	—	87.067	—	—	—
1924	56.078	1.942	115.698	417	5.470	6.718	8.593	121.706	319	150.534	1.102	—	—
1925	84.919	1.642	170.146	456	10.058	13.126	13.925	160.056	47	311.556	1.474	285.970	—
1926	85.792	2.380	165.964	673	9.860	10.577	13.790	163.464	1.091	208.014	1.765	270.772	1.960
1927	88.399	2.056	143.474	687	6.573	7.039	14.046	134.097	3.996	127.734	4.657	331.086	8.241
1928	115.948	2.709	179.776	1.357	11.909	10.827	16.661	51.957	245	138.549	1.440	240.322	17.160

* Muharral.

Bevetett terület

Év	Szántó	Ugar	Bevetett	Búza		Rozs		Árpa		Zab	Bab	
				őszi	tavaszi	őszi	tavaszi	őszi	tavaszi		főtermény	melék-termény
1923	72.838	406	72.432	9.478	—	27.754	—	2.877	—	2.193	82	4.950
1924	75.249	2.608	72.641	9.598	456	27.691	64	1.244	1.453	1.174	71	4.500
1925	72.830	909	71.861	10.780	216	27.516	70	1.123	1.478	2.041	42	9.886
1927	75.467	629	74.838	12.803	290	26.173	127	1.125	1.061	2.237	22	8.645
1928	74.578	575	74.003	12.514	414	25.630	210	1.229	1.134	2.361	14	7.130

métérmázsákban :

Cukorrépa	Dobány		Kender		Lepkény	Csalamádé	Biborbere	Lohere	Lucerna		Köles	Borsó, len-cse, bab		Kaszáló	Széles-takarmány	Zabos-bükköny	Őszi repce
	mag	fonal	mag	fonal					főtermény	melék-termény		főtermény	melék-termény				
—	3.234	2.272	1.064	—	—	—	—	Lucernával	30.500	8.193	827	291.498	—	—	—	—	7.684
—	3.528	1.596	1.410	1.653	—	—	—	*	27.048	11.456	173	307.933	—	—	—	—	8.503
—	2.730	1.008	501	1.125	—	—	—	>	55.240	14.040	4.005	116.512	—	—	9.688*	—	14.448
—	1.312	1.615	1.211	140	—	—	—	>	13.090	4.560	1.380	24.007	—	—	3.325*	—	2.508
—	1.466	90	90	114	—	—	—	>	14.675	4.230	—	517.880	—	—	—	—	—
—	4.376	90	75	70	18.600	—	—	>	74.680	5.000	—	—	—	—	—	—	—
594	199	123	—	4	5.796	43	15.177	—	52.004	—	200	947	—	—	3.972	—	—
3.306	144	33	—	4	10.653	133	9.770	60.799	273	—	—	2182.351	—	—	—	—	348
2.462	129	18	4	—	18.804	193	19.656	26.997	302	—	—	2025.157	—	—	—	—	—
3.402	—	—	—	—	14.610	309	15.324	38.676	27	—	—	1906.883	—	—	—	—	524
2.590	—	—	—	—	24.701	195	8.119	30.264	121	—	—	1235.973	—	—	—	—	820
2.564	—	11	2	—	13.897	304	9.367	18.924	59	—	—	362.448	—	—	—	1.305	—

kat. holdakban.

Szemes tengeri	Burgonya		Cukorrépa	Takarmányrépa	Donány	Kender		Csalamádé	Zabos bükköny	Lohere	Biborbere	Lucerna		Egyéb széles-takarmány
	főtermény	melék-termény				főtermény	melék-termény					főtermény	melék-termény	
13.413	—	5.265	—	—	81	30	3	88	—	1.198	0	2.996	—	359
38.596	4	627	44	78	1.517	1	209	52	183	154	481	11	3.943	4
15.176	4	5.808	27	21	1.968	30	6	66	143	38	973	11	1.404	15
14.733	434	6.223	213	23	2.538	64	3	1	200	44	573	3	1.512	5
14.195	30	6.488	45	28	2.294	—	3	6	35	89	698	26	1.239	3

A terület művelési ágak szerinti elosztása kat. holdakban :

Év	Gazdaság	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő
1895	10.495	66.308	613	16.015	8.148	5.532	241	881	2.513
1910	11.250	68.308	646	15.811	8.230	31.483	7.664	900	7.989

Állatállomány darabonként :

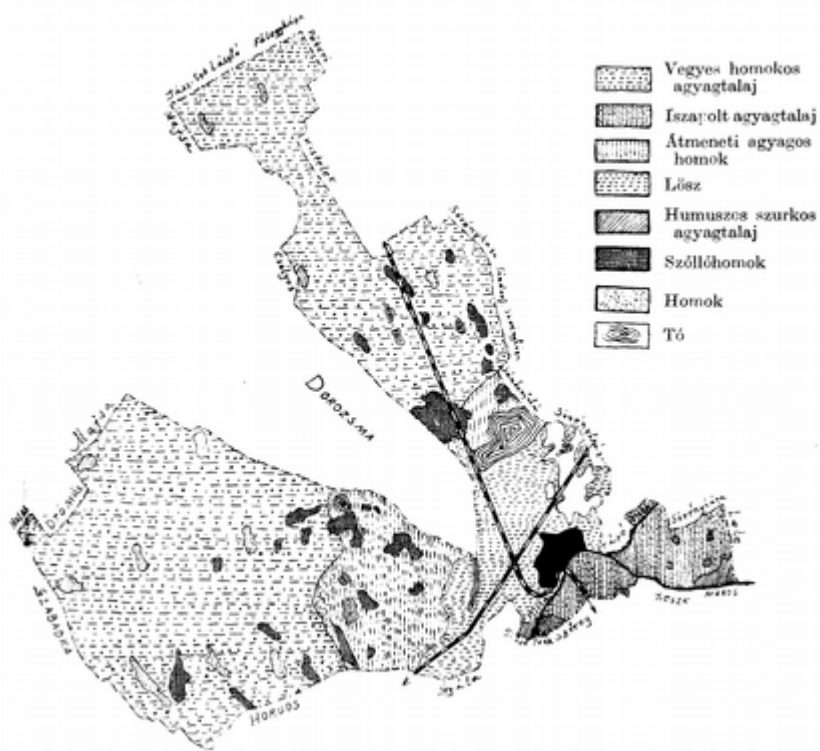
Év	Szarvasmarha	Ló	Szamár	Őszvér	Kecske	Sertés	Juh	Baromfi	Méhköpu
1895	14.287	10.274	32	1	103	42.373	22.369	195.646	2.214
1910	69.048	51.984	185	5	453	170.436	100.319	963.794	7.527

Összeállítva a «Statiztikai Közlemények» adatai után.

Szőlőterület és a termett must :

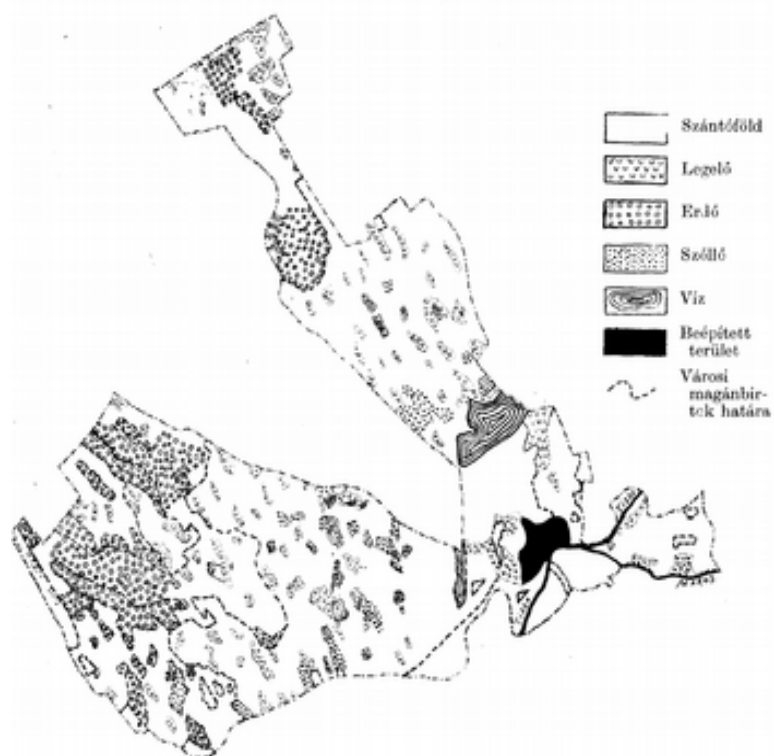
Év	Szőlőterület kat. hold	Must termett hl	Bor lett hl	Szőlőt eladtak kg-t
1892.....	9.472	22.965	20.669	—
1893.....	9.586	25.400	21.860	—
1894.....	9.698	22.593	20.334	—
1895.....	—	35.369	31.832	—
1921.....	9.928	40.152	—	—
1922.....	9.953	89.058	—	—
1923.....	9.713	31.425	—	—
1924.....	10.528	34.000	—	—
1925.....	10.013	88.503	—	—
1926.....	10.531	24.399	—	—
1927.....	10.545	85.000	—	250.000
1928.....	11.951	69.417	—	16.000

Szeged határterületének talajtérképe.

Mérték = 1 : 260.000.

Szeged határterületének térképe műveléságak szerint.

Mérték = 1:260.000.